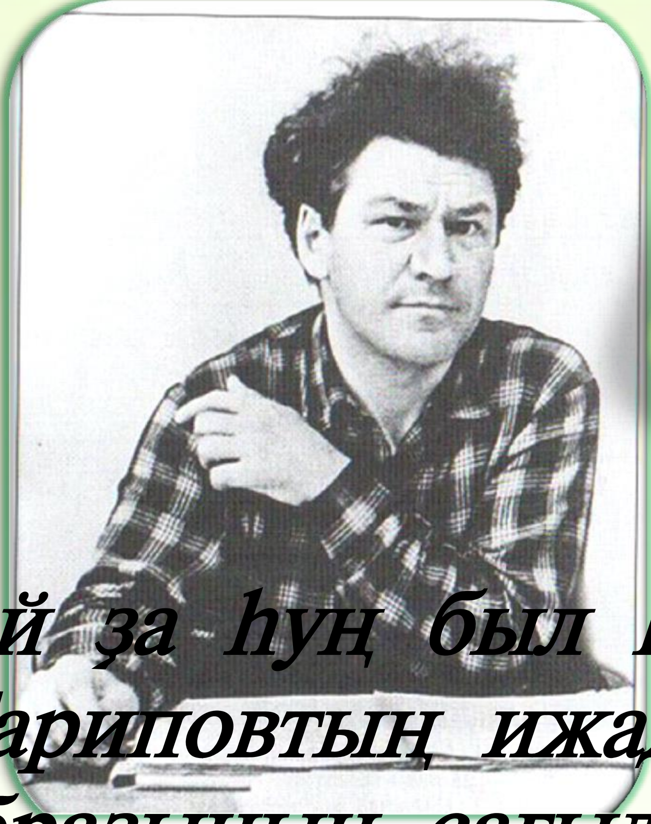

“Эй, һайрай ҙа һуң был һабантурғай...” Шағир Р.Ғариповтың ижадында ҡоштар образының сағылышы

Башҡарҙы: Моратшина Ләлә Фәтих ҡыҙы, Туған тел һәм әҙәбиәте бүлегенең IV курс студенты

Етәксеһе: Кәримова Гөлнара Яхъя ҡыҙы, башҡорт теле һәм әҙәбиәте уҡытыусыһы

Маҡсат:

1. Р. Ғарипов шиғырҙарын тикшереү, идея-тематик йөкмәткеһен, художестволы үҙенсәлектәрен анализлау.
2. Ҡоштар хаҡындағы шиғырҙарҙы аңларға булышлыҡ итерҙәй өҫтәлмә сығанаҡтарҙы – шағирҙың көндәлектәрен, замандаштары иҫтәлектәрен, әҙип биографияһына бәйле һ.б. хеҙмәттәрҙе йыйыу, өйрәнеү.
3. Ҡоштар хаҡында шиғырҙарҙың Р.Ғарипов ижадында һәм башҡорт әҙәбиәтендә тотҡан урынын билдәләү.
4. Йәштәрҙә тыуған яҡҡа, тәбиғәткә, Тыуған илгә һөйөү уятыуҙа, уларҙа матур сифаттар тәрбиәләүҙә был шиғырҙарҙың мөмкинлектәрен күрһәтеү.
5. Р. Ғарипов ижадын өйрәнеү дәрестәрендә һәм дәрестән тыш сараларҙа ҡулланыр өсөн презентациялар әҙерләү.

“Тәбиғәт менән бер туған булып, унан көс алып йәшәү – Р.Ғарипов лирикаһын бынған тыш бөтөнләй күҙ алдына килтереп булмай. Был шәхестең барлыk яҙмышы ер-һыу яҙмышы менән айырылғыһыҙ”

Р.Бикбаев

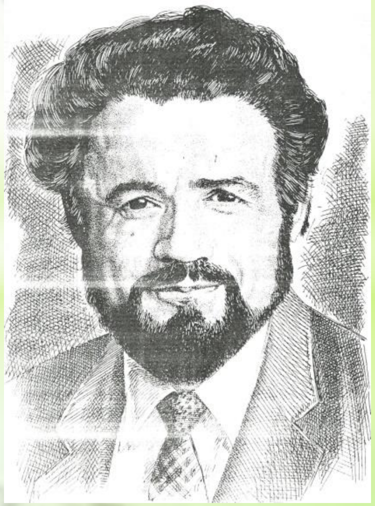

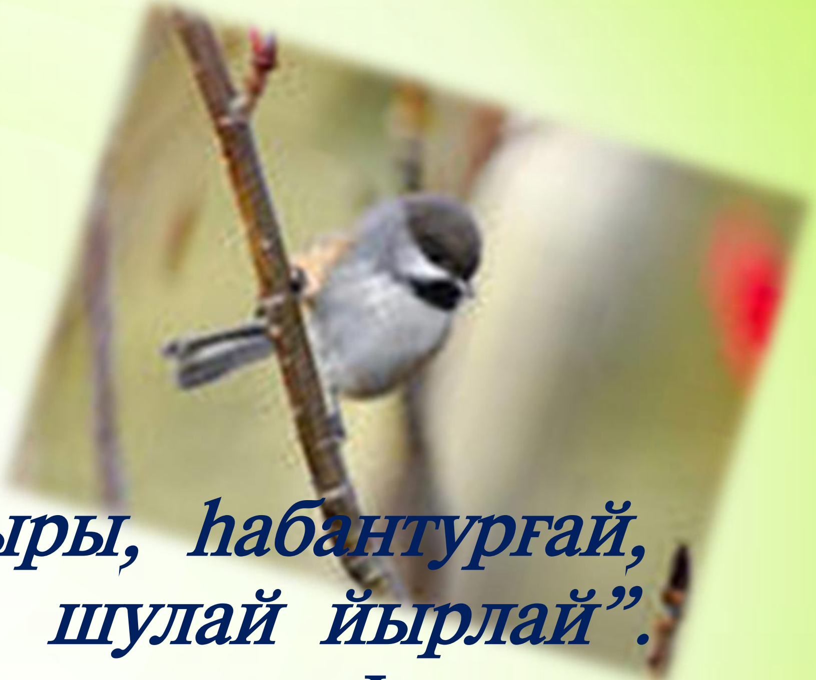

1. *“Түгелдер был, ахыры, һабантурғай,*
Был йөрәгем, ахыры, шулай йырлай”.
Р. Ғариповтың тәбиғәт күрке-ҡоштар хаҡындағы шиғырҙары

Нескә күңелле шағир ҡоштарҙың гүзәл йырлауына таң ҡала. Тәбиғәтте яратҡан кешегә хас күҙәтеүсәнлек, тойғолар сафлығы һәм шағирлыҡ таланты. Бына ошолар хас Р.Ғариповтың шиғырҙарына. Улар уҡыусыны тойғоландыра, был мәлде күҙ алдына баҫтырыу, йөрәкте елкенләндереү ҡөҙрәтенә эйә

Эй, һайрай ҙа һуң был һабантурғай,
Карҙар бөткәнен дә көтөп тормай...
Һабансылар күңелен нурлай-нурлай,
Һай, йырлай ҙа һуң был һабантурғай!

«Һабантурғай»

Һабантурғай шиғыры күтәренке кәйеф, нурлы хистәр, тойғолар уята. Лирик герой һабантурғай һайрауын һоҡланып күҙәтә.

Ҡайҙан шундай илһам һиндә?
Ҡайҙан һиндә шундай дәрт?
Иҫ-аҡылым китеп,
Тыңлап торам...
Һандуғасым,
Тартынмасы,
йәсе, әйт!..

«Һандуғас таңы»

“Һандуғас таңы” шиғыры – шағирҙың һандуғас менән һоҡланыу йыры. Р.Ғарипов өсөн тәбиғәт ул үҙе оло сәнғәт. Шиғырҙы уҡыған һайын шағирҙың был сәнғәтте нисек аңлаған, тойған, ҡәҙерләгән икәнен аңлайһың. Ысын моң нисек күңелдең нескә ҡылдарын сиртә, шиғыр ҙа ана шундай көскә эйә. Шағир тасуирлаған мәлдәр – ҡошто илһамландырған тәбиғәттәге һәм кеше тормошондағы иң гүзәл мәлдәр.

Беҙ һандуғас образында Р. Ғариповтың үҙен күргәндәй ҙә булабыҙ. Унын шиғырҙары һандуғас йырына тиң. Ул да һандуғас кеүек тормоштоң гүзәллеген данланы, ошо тормоштоң матурлығына кинәнде, ауырлыҡтар менән дәртләнеп көрәште. Шағир һандуғас һайрауы өсөн илһамды ҡайҙан ала тигән һорауға яуап эҙләһә, беҙ Р. Ғариповтың ошондай шиғырҙар тыуҙырыу көҙрәте ҡайҙан килә, таланты ҡайҙан һут ала тигән уйҙар менән ҡат-ҡат әҫәрҙәренә мөрәжәғәт итәбеҙ.

Коштар образына миҙгелдәр алышыныуын тасуирлаған шиғырҙарында ла тап булабыҙ.

Түшкенәһе менән көрттәр ярып,
Ҡайтып еткән ҡантүш турғайҙар.
Һағыныуҙар шулай итәлер шул,
Аҡман-тоҡман тип тә тормайҙар.

Туп-туп булып ризыҡ-ем сүпләргә
Һарылғандар ана сағанға.
Хайран итеп торам шул сағанды,
Алмағасҡа оҡшап ҡалғанға.

“Ҡантүш турғайҙар”

Р. Ғарипов әйтерһең, шиғыры менән картина яҙа: саған ҡоштар ултырыуынан алмағасҡа оҡшай, “алмалар” тупылдашып ҡарға төшө, ошо матурлыҡты ҡарап тороусы лирик герой... Авторҙың һүҙ-буяуҙары сағыу һәм төрлө. Ошо мәлде татып кисергә, күрге килеү тойғоларын арттыра. Шағир беҙҙе донъяға шағирҙарса ҡарарға мәжбүр итә.

Сыйырсыҡ, сыйырсыҡ!
Ояңдан осоп сыҡ!
Оҡшаһа был өйөң,
Түгелһен моң –көйөң!..

Ҡошсоғом сыҡты ла,
Ҡанатын ҡаҡты ла,
Һоҡланды ояға,
Таң ҡалды донъяға.

“Сыйырсыk”

“Сыйырсыk” шиғырында тәүге сыйырсыkтарҙың ояларына kайтыуын беҙ герой менән кинәнеп күҙәтәбеҙ. “Ҡарғалар kайтыуы” әҫәрендә лә Р. Ғарипов яҙҙы көтөп бүлмәһенә һүрәт алып kайтыуын, ошо һүрәт уға яҙ тәьҫораттары килтереүен һөйләй. Ҡарғаларҙың тиҙҙән яҙ килеүен хәбәр итеүе “мәғәнә бар kарға йырында ла” –тигән фекергә еткерә. Сөнки kарғалар уға тағы ла һандуғаслы яҙҙар булыуын теләйҙәр.

һәр миҙгел дә яҡын шағирға. Йәй көндәрендә уның һандуғас һайрауына иҫе китә. Моңһоу көҙ ҙә матур икән тәбиғәтте шағирҙарса яратҡан кешегә.

Ә шулай ҙа көҙҙә күпме йәм бар,
һүҙ әйтмәгеҙ, зинһар, көҙөмә,
Осар ҡоштар сәфәр сыҡҡанда мин
Асылыма ҡайтам – үҙемә.

“Көҙ”

Һауалайҙар көҙгө сыуаҡ күктә
Торройҡ- торройҡ килеп торналар.
Әйтерһең дә, сафҡа теҙелешеп,
Еҙ моңдарын ҡоя торбалар.

Оҙаҡ-оҙаҡ ошо алыҫ ауаз
Сыңрап тора, күктә һарлығып.
Һағышлы бер хыял донъяһында
Онотторһоң ерҙең барлығын.

"Торналар"

Р. Ғарипов торналарҙың йылы яҡҡа китеү мәлен тасуирлай. Шағир уларҙы, торбаларҙың сафҡа теҙелешеп, еҙ моңдарын ҡойоуына оҡшата. Торналарҙың китеүе уны һағышҡа күмә.

Күгәрсендәр. Таныш күгәрсендәр –

Юлдаштары бала сағымдың.
Бала сағым һеҙҙең гөрләүҙәрҙә,
Ни тиклем мин һеҙҙе һағындым!

“Таныш күгәрсендәр”

Әйтерһең дә, минең бала сағым

Шул һуҡмаҡтан ҡайта йүгереп,

Йә ул унда йәрә һалып йөрөй,

Йә ҡыуҡыулай, атын йөҙҙөрөп.

“Йүрүҙән ҡаҙҙары”

Шағир Р.Ғарипов ҡоштар хаҡындағы бер төркөм шиғырҙарында тәбиғәт йырсылары менән һоҡлана, миҙгелдәр алышыныуын ҡоштарға бәйләп тасуирлай, бала сағына әйләнеп ҡайта.

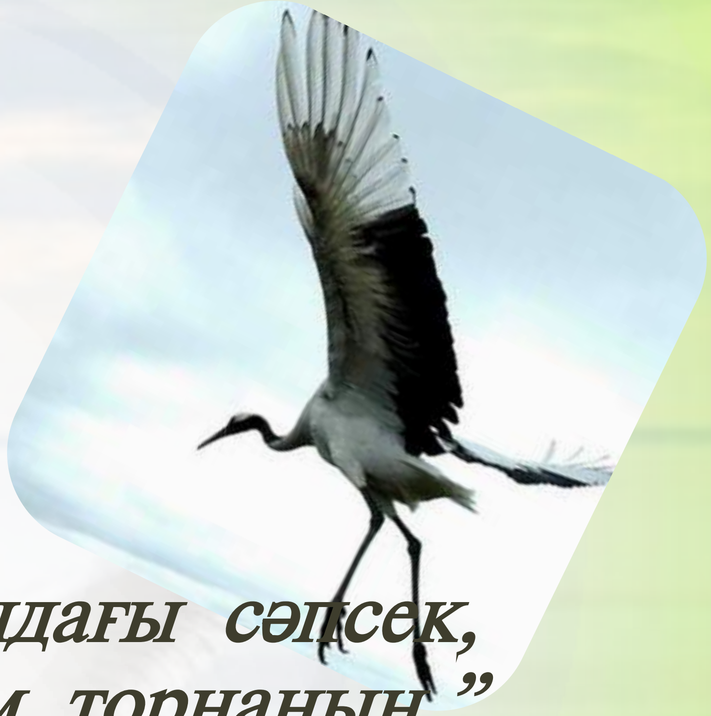

2. *“Кемгә сәптер усындағы сәпсек,*
Мин артынан ҡыуҙым торнаның.”
Кешеләр характерын, тормошто тасуирлағанда ҡоштар образының роле

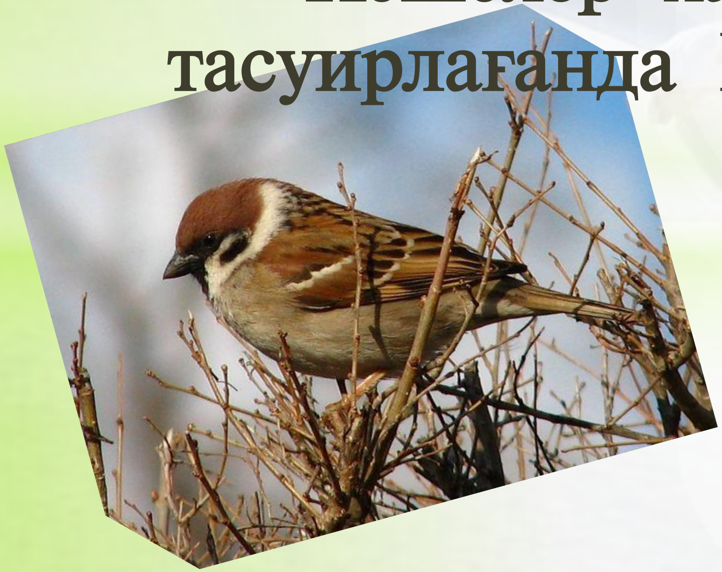

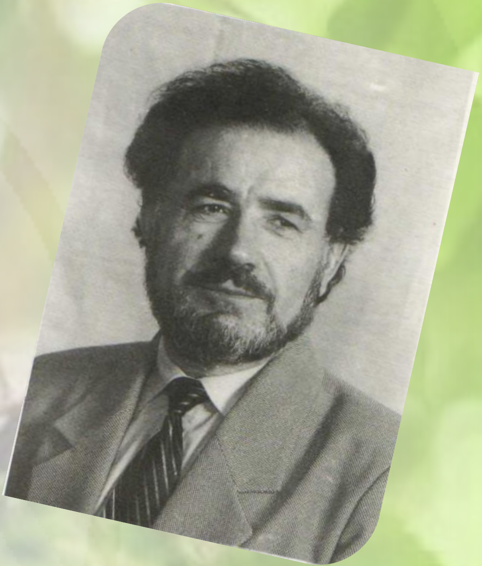

“Тәбиғәт тураһындағы шиғырҙарҙы пейзаж лирикаһы тип нарыҡлау традицияһы бар һәм ғәҙәттә кеше күңеленән бик алыҫ торған этюдтар шулай аталып йөрөтөлә. Р. Ғарипов шиғырҙары бындай этюдтарҙан ҡырҡа айырыла: уларҙа кеше менән ер-һыу яҙмышы бер бөтөн. Шағир тал менән тал, кескәй ҡошсоҡ менән ҡошсоҡ булды, бәхетлененң бәхетенән кинәнде, ҡайғылының ҡайғыһына көйөндө. Ул кеше күҙендәге һәм сәскә ҡарашындағы ихласлыҡҡа, матурлыҡҡа табынып йәшәне”

Р. Бикбаев

Аҡсарлаҡтар, аҡсарлаҡтар!..
Осаһығыҙ ҡыйылып.
Саҡ торам мин, һоҡланыуҙан
Ҡысҡырмайса тыйылып.

«Аҡсарлаҡтар»

«Аҡсарлаҡтар» шиғырының *тәүге бүлегендә беҙ лирик герой менән аҡсарлаҡтарҙы күҙәтәбеҙ.*

Ел бауырлап осҡан ҡоштар,
Ниндәй меҫкен инегеҙ!
Күркегеҙҙән утрауҙа
Туҙып ҡалды йөнөгөҙ.

“Аҡсарлаҡтар”

Икенсе бүлектә иртәнге сәйер тамаша тасуирлана. Аҡсарлаҡтар балыҡ өсөн тартҡылаша. Ысынлап та тәү ҡарашҡа һоҡланыу уятҡан кешеләрҙең юҡ-бар өсөн “яҫҡышыуҙары” тормошта була. Әгәр һин ғорур аҡсарлаҡтар затынан икән, был исемгә лайыҡ булып ҡал.

* *Р.Ғариповтың “Бөркөт”ө рус шағиры А.С. Пушкиндың “Тотҡон” әҫәре менән ауаздаш.*

Ҡанатында – күктәр
 һалҡынлығы,
Ҡарашында – тауҙар һағышы.
Туңып ҡалған уның күҙҙәрендә
Болоттар һәм йылдар ағышы.

Кемдер бына икмәк һондо уға,
Ниндәй тәм тапҡан ул икмәктән?
Оялғандыр, бәлки, үҙ затынан:
Бөркөтмө һуң бөркөт ситлектә?

Ултырам ситлектә, ҡаҡмай керпек тә,
Ирекһеҙ иптәшем – бер йәш бөртөк тә,
Ян тәҙрәм төбөндә, ҡарғап донъяһын,
Ҡағына һәм суҡый ҡанлы ҡалъяһын.

Суҡый ҙа ырғыта, текләй тәҙрәгә,
Әйтерһең, бер уйҙы уйлай ул бергә.
Ҡарашы, тауышы ниҙер көткәндәй,
“Әйҙәсе, осоҡ!” тип әйтер киткәндә.

Бөркөт затлы ҡошҡа иң тәмлеһе – иркенлек, азатлыҡ, киңлек, болоттар диңгеҙе! Эйе, ирек һөйөүсе аҫыл заттарҙы ситлеккә ултыртыу – уларҙы үлем көтөүгә дусар итеү генә ул. Ике шағирҙың әйтер һүҙе бер: бөркөт ситлек ҡошо түгел, ул – ирек ҡошо!

Әкәмәт, әй! Артист! Виртуоз бер!
Саҡ ҡылдары китмәй өҙөлөп...
Ләкин ҡайҙа икән үҙ моңдары,
Бармы икән уның үҙ теле?

"Оҙаҡ тыңлап торҙом сыйырсыкты"

Сыйырсыҡтар – төрлө ҡоштарҙың телен, мәңге йәшел урман, сахра-күлдәрҙең өнөн белеүсе виртуоз бер ҡош булып һүрәтләнә. Автор ҡайһы бер оҫта шиғыр яҙыусыларҙың үҙ тауышы етмәүе хаҡында борсолоуын белдерә.

“Күпме телдәрҙе белә сыйырсыҡ! Ә һуң унын үҙ теле бармы? Бына быныһы ғәжәп бер һорау!.. Бөтә телдәрҙе белеүсе лингвист, ә үҙенең туған теле лә юҡ булып сыҡмай түгелме һуң әле был? Юҡ, сыйырсыҡ лингвист түгел, ул иң яҡшы музыкант — башҡарыусы! Кисә мин дә сыйырсыҡ кеүек үҙ тауышым булмағас, Гейне теле менән һайрап ултырҙым”, - тип автор шиғырҙа һүрәтләнгән сыйырсыҡ аша сит ил шағирҙарының әҫәрҙәрен тәржемә итеүсене һүрәтләй. Шулай ҙа, беҙҙеңсә, Гейне, Пушкин кеүек шағирҙарҙың тәржемә итеү оло мәртәбә. Ә Р. Ғариповтың шиғри тәржемәләре бөгөн әҙәбиәтебеҙҙә аҫыл өлгөләр булып һанала.

Р.Ғарипов kайhы бер яҙыусыларҙы тәнkитләhә,беҙ, шиғыр уkыусылар, үҙ фекере булмаған йәштәштәребеҙҙе, замандаштарыбыҙҙы иҫкә төшөрәбеҙ.

Әкәмәт, әй! Артист! Виртуоз бер!
Саҡ ҡылдары китмәй өҙөлөп...
Ләкин ҡайҙа икән үҙ моңдары,
Бармы икән уның үҙ теле?

“Оҙаk тыңлап торҙом сыйырсыkты”

Р.Ғарипов ғүмере буйы дуҫтары менән ғорурланып йәшәй. Уларҙы ярата һәм хөрмәт итә. Юkkамы ни ул көндәлектәрендә лә: “Ә минең, исмаһам, Рауилдарым, Тимерҙәрем, Мөхәммәттәрем, Хәсәндәрем, тағы әллә күпме бөрөләрем бар...” — тип яҙып kалдырған.

Кисеү бирмәç йылға юк юғында,
Тик кисеүҙәр эҙләп торманым.
Кемгә сәптер усындағы сәпсек,
Мин артынан ҡыуҙым торнаның.

“Торналарға табыныу”

“Торналарға табыныу” шиғырын Р. Ғарипов дуҫы Т. Йософовҡа бағышлаған. Герой үҙенең еңел юлдар булһа ла, уларҙы эҙләмәүен, ауырлыҡҡа ҡарамайынса йырып үтеүен әйтергә теләй. Торна - уның яңы уңыштары, яңы бейеклектәре, яңы асыштары. Колаҡ өйрәнгән һәйбәт кенә мәҡәл менән килешмәй, дуҫы Тимергә һабаҡ булыр һүҙҙәр әйтә шағир. Ысынлап та, тормошта бит нимәгәлер ынтылғанда ғына уңыштарға ирешеп була. Был һабаҡ беҙгә лә кәрәк булыр әле!

Ҡарлуғасҡай, сабый хыялыма
Инден дә һин Туҡай йырылай,
Бикбай “Ҡарлуғас”ы булып остоң...
Һине һағынып инде ир илай.

“Ҡарлуғас”

Лирик герой үҙенең бала сағында ҡарлуғас кеүек ҡоштар осҡан хыялдар донъяһында йәшәүен йәшермәй. Уның хәтирәләрендә “Ҡарлуғас” әҫәренән алған тойғолар ҙа ныҡлы урын алған. Геройҙың күңелендә ирек ҡошо ҡарлуғас Бикбай ҡарлуғасына әүерелә. Шағир ҡарлуғас аша онотолмаҫ образдарҙы тыуҙыра: ҡошсоҡто, драманың төп героиняһын, һуғыш ауырлығын иңенә алған ҡатын-ҡыҙҙарҙы, улар хаҡында уйланырға мәжбүр иткән Б. Бикбай ҡарлуғасын – драманы һәм уларға бәйле ҙур тарихты күҙ алдына баҫтыра.

Кәкүк, кәкүк!
Ниңә улай
һүҙең һаран: бер, ике, өс?
Оҙағырак кыскырырға
Тапмайһыңмы берәй көс?
"Кәкүк"

Бында шағир кәкүккә ғүмеренең күпме булыуын һорап мөрәжәғәт итә. Эйе, кәкүк Р. Ғарипов ғүмере өсөн бик аҙ һайраған. Әммә уның бар шиғырҙарына ла оҙон ғүмер бүләк иткән. Р. Ғарипов үҙе әйткәнсә, тормоштоң әсе кайғыһын да, шатлыктарын да татыны. Үҙе кеүек үк шиғырҙары ла шундай ук тормош каршылыктарына осраныҙар, әммә еңеп сыктылар.

“Р. Ғариповтың шиғри образдарының нигеҙендә тәү ҡарашҡа бик таныш тойолған тәбиғәт күренештәре ята: ҡоштар, тауҙар, үлән, йәнлектәр һәм башҡа ғәҙәти нәмәләр аша ул үҙенең уй-тойғоларын аса, ҙур дөйөмләштереүҙәргә ирешә. Бының менән шағир һис тә социаль мәсьәләләрҙән ситкә тайпылмай, кешелек донъяһынан ситләшеп, саф тәбиғәткә һыйынырға тырышмай. Киреһенсә, тормоштоң социаль асылын ана шулар аша уҡыусының аңына еткерә.”

З.Ураҡсин

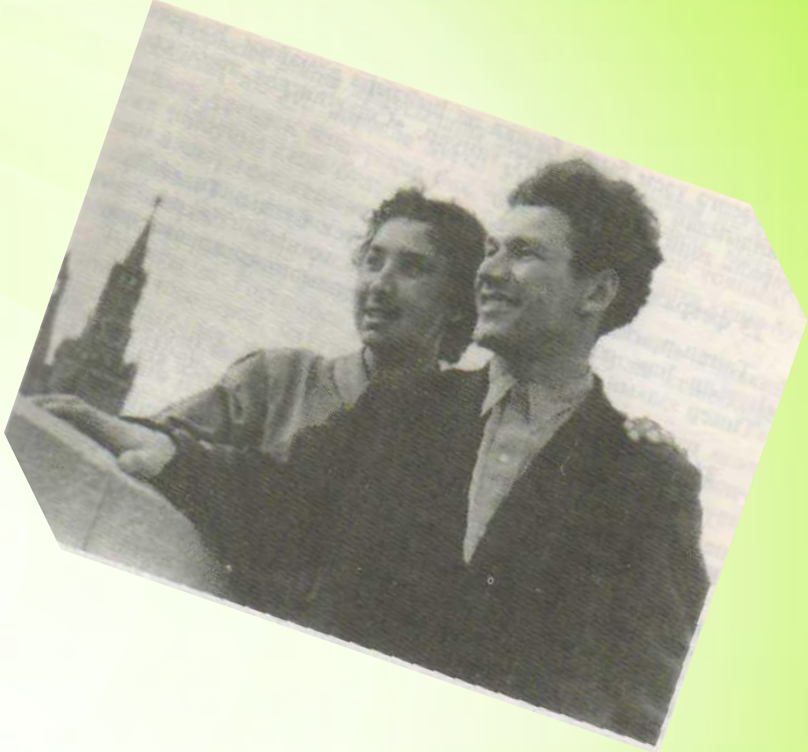

3. “Был донъяла аҡҡош ҡошо барҙа...”
Шағирҙың мөхәббәт хаҡындағы шиғырҙарында ҡоштарҙың сағылышы

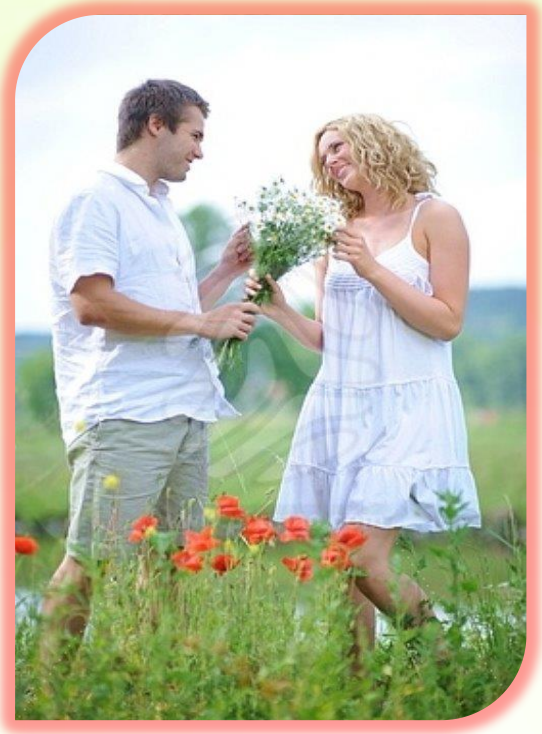

Р. Ғариповтың мөхәббәт хаҡындағы шиғырҙары бихисап. Мөхәббәттең бөйөклөгөн, күңелдәрҙе арбаусан моңон, күҙҙең яуын алыр төҫтәрен уҡыусыларға Р.Ғарипов кеүек еткерә алған шағирҙар башҡорт шиғриәтендә бик һирәк.

Моңая аkkош, моңая,
Моңая яңғыҙ kалғас –
Ғүмер дуçы, һәләк булып,
Kара kайғыға һалғас...

"Яңғыҙ аkkош"

"Яңғыҙ аkkош" шиғырында ғүмер дуçын юғалтkан аkkош тасуирлана. Kайһы саk ғорур һөйөүен йәбергә бирмәç өсөн һауаларҙан ташланырға һындырылған kанаттар ирек бирмәй икән... Р. Ғариповтың мөхәббәт хаkында моңһоу шиғырҙарының береһелер был "Яңғыҙ аkkош" исемле әçәре.

Йөрәк әгәр ярһыу толпар булһа,
Ауыҙлыkта алтын аkыл бар.
Ә елергә инде ирек kуйғас,
Ары торһон алтын аkылдар.

“Аkkош йыры”

Аkkош йыры шиғырында һөйөү хисенең ир-егеткә нисек тәьҫир итеүен һүрәтләй. Был тойғолар өсөн герой хатта “аkылды ауыҙлыkлаған көмөш йүгәндәрҙе лә, ебәк теҙгендәрҙе лә алып ташларға” әҙер. Сөнки күҙҙәрҙе яҙ итеүсе “аkkош йыры” — мөхәббәт бар бит донъяла!

Ниндәй генә мондар, тауыштар юk,
Тик һандуғас, һинең тауышың –
Минең өсөн алыҫ йәшлегемдең
Мөхәббәте менән kауышыу...

“Һандуғасым һайрап туktарһың да...” шиғырында һандуғас мөхәббәт символы булып күҙ алдына баҫа. Шағир һандуғас һайрауының мәңгелек булыуын теләй. Был шиғырҙы уkый башлаһаң, тыуған яktың матурлығын ошо kошта күрә тип уйлайһың. Ә ысынында “һандуғас” – ул шағирҙың мөхәббәт kошо.

Аk сәпсеккәй осоп килде лә шул,
Аk kойроғо менән боҙ ярыр;
Аk kойроғо менән боҙ ярыр ҙа, -
Аk күперкәй ярҙан kуҙғалыр.

“Аk сәпсеккәй”

Герой күңеле нескә тойғоларға бай. Хатта кеше күңелен иретергә, йылы һүҙ, йылы kараш та етә. Шиғыр саф тойғолар уята: “аk” һүҙҙәре kабатланыуы, kошто “сәпсеккәй” тип яратып атауы, халыk йырҙарындағыса kабатлауға бәйле стилистик фигуралар булыуы уkыусы күңеленең дә нескә kылдарын сиртә

“Р.Ғарипов шәхесенең kабатланмаç үҙенсәлектәре уның мөхәббәт лирикаһында сағыу кәүҙәләнеш таба. Коштар, ағастар, сәскәләр - былар бөтәһе лә йә ғашиk, йә күңеле яралы геройҙың тойғоларын еткерергә ярҙам итәләр. Р. Ғарипов нескә тойғоло, фәлсәфи мәғәнәле лирик шағир ине. Ихласлыk уның лирикаһының төп үҙенсәлектәренән булды. Шуға ла әçәрҙәре йөрәк серҙәрең менән йәшермәйенсә бүлешкән шиғри көндәлекте хәтерләтә...”

Р.Бикбаев

Шағирҙың ғаиләһе. Һулдан уңға: улы Азамат, ҡатыны Надежда Васильевна, ҡыҙы Гөлнара, Рәми Ғарипов һәм улы Салауат

Авторҙың "күңел көндәлеге"ндә үҙеңдең тойғоларыңды уҡығандай булаһың. Ошолар бөтәһе лә шағирҙың мөхәббәт хаҡындағы шиғырҙарын оҙон ғүмерле яһайҙар. Сөнки ысын күңелдән һөйә белгән кешеләр генә ошо хистәрҙе кисерә, ә ундай беҙҙең арала күп.

Шағир Р.Ғариповтың ҡоштар хаҡындағы шиғырҙары ҡыҙыҡлы, художестволы үҙенсәлектәргә бай, тәрән йөкмәткеле. Был әҫәрҙәр әҙип ижадында ғына түгел, ә тотош башҡорт әҙәбиәтендә әһәмиәтле урын тоталар.

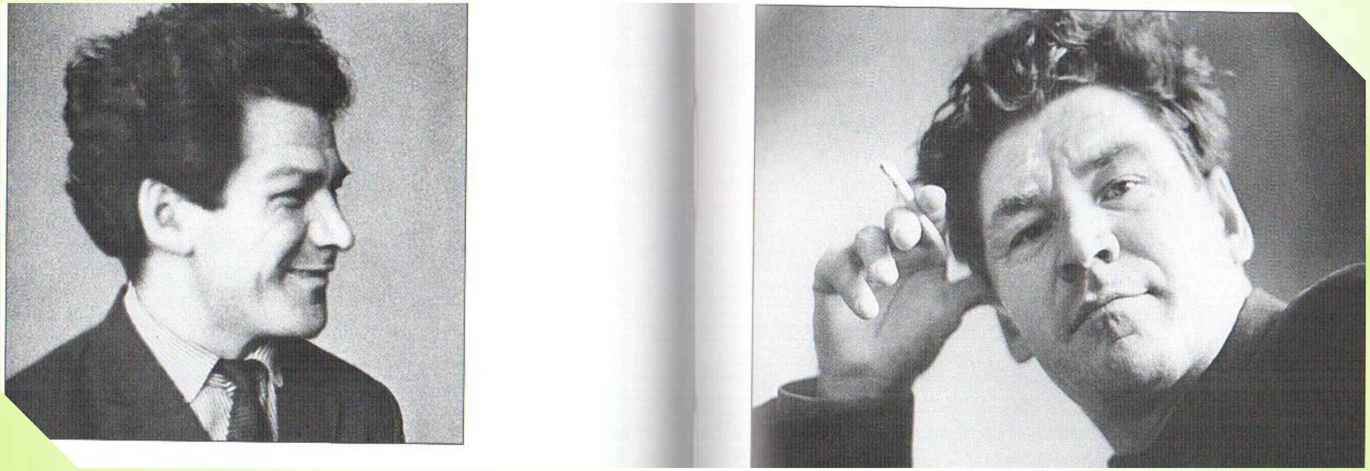

“Тирә йүндәге ҡәҙимге күренештәр, таныш йән эйәләре, хатта әҙәбиәт өлкәһендә художестволы деталь, образ кимәленә күтәрелгәндәре лә Рәми Ғарипов ижадында Рәмисә балҡыны, быға саҡа билдәле булмаған ҡырҙары менән асылды, тотоп ҡарарға мөмкин булғандай тәьҫир ҡалдырҙы. Шулар рәтенә мин шағирҙың баҙрап торған ут-ҡыҙыл миләшен, киң болондо бер итеп сапҡан өркәк ҡолонсағын һәм, әлбиттә, “ҡарҙар бөткәнен дә көтөп тормай” йырлаусы һабантурғайын индерәм. Уларға шағир ҡат-ҡат мөрәжәғәт итә һәм һәр осраҡта ла яңынан-яңы һыҙаттар — биҙәктәр өҫтәй, иҫ китмәле итеп семәрләп ҡуя”.

Ф.Күзбәков

Шағирҙың был төркөм шиғырҙарын тикшереү мәлендә беҙ уның үҙен бөркөт кеүек ғорур шәхес, һабантурғай кеүек тормошто данлаусы, һандуғас кеүек мөхәббәт йырын йырлаусы нескә күңелле шағир итеп күҙ алдына баҫтырҙык. Иманыбыҙ камил, беҙҙең йәштәштәр ҙә, киләсәк быуындар ҙа был әҫәрҙәрҙе уҡып илһам алыр, рухи кинәнес кисерер, донъяла йәшәүенә ҡыуаныр.